МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

УДК 379.8

БЕЗДВЕРНА-ХОМЕРІКІ ОЛЕНА АНДРІЇВНА

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У СФЕРІ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.05 - соціальна педагогіка

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

О. Бездверна-Хомерікі

КИЇВ - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському державному інституті культури, Міністерство культури і мистецтв України, м.Київ

Науковий керівник: МІРОНЮК Олена Григорівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології Київського державного інституту культури

Офіційні опоненти: ПАДАЛКА Галина Микитівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри гри на музичних інструментах Українського державного педагогічного університету ім.М.Драгоманова;

ПЗЮБА Віталій Іванович, кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджмента культурно-дозвіллєвої діяльності Київського державного інституту культури

Провідна установа: Інститут підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури і мистецтв України, м.Київ

Захист відбудеться 27 листопада 1997 року о 15.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.34.02 при Київському державному інституті культури /м.Київ, вул.Щорса, 36/

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського державного інституту культури /м.Київ, вул.Щорса, 36/

Автореферат розіслано "27" листопада 1997 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У центрі уваги молодої Української держави знаходяться питання гуманітаризації та гуманізації освіти і виховання підростаючого покоління, яке в майбутньому буде визначати прогрес у галузі науки, культури, розвитку суспільства в цілому.

Проблема гуманізації виховання дітей і молоді є не тільки визначальною для нашої суверенної держави, а й має планетарний і універсальний характер. В усіх розвинених країнах світу увага до неї весь час зростає. Її пріоритети в різних країнах можуть мати деякі відмінності, обумовлені особливостями кожної з них. Однак у багатьох освітніх і виховних системах розвинених країн як основні визначаються такі з них, як піднесення загальної культури й духовності людини, широка обізнаність як основа творчого розвитку особистості, прилучення до шедеврів національного і світового мистецтва.

Проблеми гуманізації виховання дітей і молоді, в тому числі в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності, в колишньому СРСР не приділялось належної уваги. Як самостійна та актуальна вона не ставилася й не могла ставитися в умовах тоталітарної ідеології, нехтування національною культурою.

З отриманням незалежності нашою державою суспільство вступило на шлях відродження усіх сфер життєдіяльності. Відійшли в минуле комуністичні принципи естетичного виховання дітей і молоді. Відбулась своєрідна переоцінка цінностей. Суспільство використовує орієнтацію на загальнолюдські й національні цінності як основний принцип гуманізму.

У світлі сьогодення важливо добитися того, щоб гуманістичні цінності стали здобутком усіх громадян нашої країни. Розв"язання

цього завдання неможливо без різнобічного розвитку свідомості, культури почуттів сучасної людини, її морально активної поведінки. Перекоси у формуванні абстрактно-логічного мислення, які багато років домінували в школі, призвели до спрощення, примітивізму в духовному житті, девальвації художніх цінностей у свідомості певної частини молоді. Саме на це вказує ряд вчених, говорячи про "ерозію загальносуспільних цінностей і гуманістичних ідеалів" /Д.С.Ліхачов/, "деградацію духу" /О.Ф.Лосєв/ тощо. Повернення до гуманістичних основ у вихованні конче потребує творчої особистості.

Ми розглядаємо гуманістичне виховання як спеціальну педагогічну діяльність з формування нових і вдосконалення вже закладених у особистості інтелектуальних, моральних, духовних властивостей і якостей, з вироблення в неї якісних змін у свідомості, поведінці і вчинках.

Позашкільні навчально-виховні заклади - палаци і будинки культури, клуби, палаци і будинки школярів, центри культури і дозвілля молоді, дитячої та юнацької творчості, художні студії тощо мають значні можливості в гуманізації виховання. Вони є місцем спілкування та особистісно і суспільно цінної діяльності дітей і молоді. При належному педагогічному керівництві такі складові, як спілкування і активна діяльність, створюють невимушені, природні ситуації, в яких формується особистість дитини. До того ж активна участь у творчій, вільно обраній діяльності є важливим засобом самоосвіти, самопізнання, саморегуляції поведінки, виховання творчої особистості, підвищення її загальної культури і духовності.

У наш час, час розбудови незалежної України, завдання гуманізації виховання, в тому числі у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності, значно ускладнюються, вимагають їх теоретичного осмислення.

Актуальність проблеми гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності та відсутність комплексних наукових досліджень обумовили вибір теми даної дисертації, визначили мету, об"єкт, предмет дослідження, його гіпотезу та основні завдання.

Об"єктом нашого дослідження став процес гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності.

Предмет дослідження - педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у контексті культурно-дозвіллєвої діяльності.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні педагогічного керівництва культурно-дозвіллєвою діяльністю підлітків, визначенні на цій основі змісту, форм і методів системи експериментальних заходів, спрямованих на вироблення у підлітків милосердя, взаємодопомоги, почуття справедливості, співпереживання та інших виявів гуманізму.

В основу дисертаційного дослідження покладено гіпотезу: важливим чинником підвищення гуманістичного виховання підлітків є здійснення педагогічного керівництва цим процесом, що передбачає інтегрованість освітньо-виховної діяльності, формування суб"єкт-суб"єктних відносин між організатором культурно-дозвіллєвої діяльності та його вихованцем на рівнях співпорядкування, співробітництва, співтворчості та сприяє самореалізації сутнісних якостей особистості підлітка.

Реалізація поставленої мети і гіпотези дослідження передбачала вирішення таких завдань:

- узагальнити і теоретично усвідомити досвід роботи позашкільних закладів з гуманістичного виховання підлітків;

- з"ясувати специфічні особливості і невикористані резерви гуманістичного виховання підлітків в умовах позашкільних закладів;

- відпрацювати діагностику виявлення гуманістичної спрямованості особистості та визначити вплив експериментальної програми

на виховний процес підлітка;

- визначити критерії формування гуманістично спрямованої особистості у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності;

- сформулювати та експериментально перевірити оптимальні педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у контексті культурно-дозвіллєвої діяльності.

Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 465 учнів У-УШ класів. Як експериментальні були визначені такі бази дослідження: клуб сімейного дозвілля "Январец" заводу КВРЗ, підлітковий клуб "Пошук" м.Конотоп, учнівський клуб "Прометей", який функціонує в рамках позанавчальної роботи Української національної гімназії Ватутинського району м.Києва. Виявлено ставлення до проблеми нашого дослідження 157 працівників культурно-дозвіллєвих закладів й організаторів позашкільної роботи. У дослідно-експериментальній роботі брали участь батьки підлітків. Дослідження проводилось у 1989-96 роках у три етапи.

На першому етапі /1989-1991 рр./ вивчалась філософська, педагогічна, психологічна, культурологічна література з проблеми; виявлялась міра її розробленості; аналізувався досвід позашкільних закладів з гуманістичного виховання підлітків; визначались вихідні передумови і теоретичні позиції; уточнювались об"єкт, предмет, мета, завдання дослідження та його гіпотеза.

На другому етапі /1991-1993 рр./ проводився констатуючий експеримент, розроблювався дослідницький матеріал для проведення формуючого експерименту.

На третьому етапі /1993-1996 рр./ теоретично обгрунтовувались педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності, проводився формуючий експеримент, у ході якого визначались їх ефективність, узагальнювались одержані результати.

Стан наукової розробки проблеми.

В силу своєї значущості в перспективі розвитку як окремої індивідуальності, так і всього суспільства, проблема гуманістичного виховання дітей і молоді привертає до себе увагу дослідників різних галузей науки, а також вона вивчається у різних аспектах у залежності від того, в якій сфері життєдіяльності людини простежуються її гуманістичні орієнтації, яку роль відіграють у системі мотивів поведінки.

Гуманістичні тенденції були властиві роботам вітчизняних вчених минулого часу /Ф.Прокопович, І.Борецький, І.Вишенський, І.Галятовський, Г.Сковорода, М.Драгоманов, К.Ушинський, Я.Козелецький, М.Костомаров, І.Франко та інші/. Але вони не одержали необхідного розвитку у пожовтневий період через однобічний класовий підхід до сутності гуманізму, штучне звуження його рамок. За радянських часів гуманізм поділявся на абстрагований /буржуазний/ та реальний /марксистський/. При цьому суспільствознавці всіляко принижували перший та, природньо, підносили другий.

Сучасні підходи до гуманістичного виховання, зокрема, дослідження духовного стану, гуманістичних ціннісних орієнтацій особистості підлітка в процесі його соціалізації, визначаються роботами вчених Українського науково-дослідного інституту проблем молоді /Ю.Ж.Шайгородський, О.М.Балакірєва, О.О.Яременко, Н.Ю.Максимова, К.Л.Мілютін/.

Інтерес для нашого дослідження становлять праці Н.В.Кічук, О.М.Злаїної, С.Т.Разніченко. В умовах сучасної школи в роботі з гуманістичного виховання підлітків автори орієнтують формувати особистість учня на усвідомленні й осмисленні моральних знань, набутті у відповідності з цим певних умінь і навичок, широкому використанні позитивних прикладів.

Помітно виділяються праці І.Д.Бех, присвячені розкриттю педагогічної сутності гуманізму у вихованні особистості. Автор визначає гуманізм як засіб і метод морального виховання особистості, в основі якого лежить довільне прийняття нею моральних вимог. Розкривається внутрішній механізм довільного прийняття рішень, що створює духовний потенціал молодої людини.

У дослідженні В.І.Дзюби здійснено глибокий аналіз основних тенденцій у соціально-духовних процесах формування ієрархії цінностей студентської молоді, розроблено рекомендації і засоби управління в аспекті вироблення гуманістичних ціннісних орієнтацій у навчальному процесі і в позанавчальний час.

Вчений О.О.Вострікова розробив методику викладання "Людинознавства" як предмета гуманістичного виховання. Він намагався віднайти ефективні психопедагогічні рішення у технології організації виховного процесу, зосередивши свою увагу, зокрема, на методах і прийомах інтенсивного виховання.

Аналіз науково-методичної літератури показав, що проблема гуманізації виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності не була предметом спеціального дослідження.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці таких вчених: Ю.Л.Афанасьєва, Л.Г.Коваль, Г.М.Падалки, В.І.Дзюби, Ш.А.Амонашвілі, М.М.Поплавського, Л.Л.Бутенко, Є.С.Громова, Л.С.Закса, Л.М.Когана, Є.В.Квятковського, Т.І.Левченко, В.А.Соловйова.

Особливе значення для формування підходів до вивчення та аналізу процесу гуманістичного виховання мали роботи В.А.Кірічок, О.В.Бондаревської, Л.В.Каніщевської, А.А.Кавалерова, І.Д.Зверєва. Корисними для нашого дослідження були роботи психологів і педаго-

гів, у яких розкриваються особливості підліткового віку /В.І.Абраменко, В.О.Алексєєв, А.І.Асмолов, Д.Й.Фельдштейн, Ю.З.Гільбух, Л.С.Виготський, Р.М.Грановська, І.Л.Єгоричева, І.С.Кон, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, О.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн/. Суттєві розробки місця і ролі гуманістичного виховання в системі культурно-дозвіллєвої діяльності в умовах сучасної соціально-культурної ситуації містяться в роботах Є.І.Чмихало, О.В.Сасихова, Г.М.Загадарчук, Н.М.Цимбалюк, О.Г.Миронюк, Н.М.Тарасюк, Г.Б.Черушевої, Ю.М.Оришаки.

Джерелознавчою базою дослідження є літературні матеріали: роботи філософського, психолого-педагогічного, соціологічного, культурологічного напрямків, в яких розкриваються соціально-педагогічні аспекти виховання гуманістичних якостей, моральності й духовності у особистості.

У процесі роботи застосовувались такі методи: теоретичний аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної літератури з проблеми; вивчення та узагальнення передового досвіду з гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності; проведення інтерв"ю, бесід, анкетного опитування школярів, працівників позашкільних закладів, організаторів культурно-дозвіллєвої діяльності, батьків підлітків; педагогічний експеримент /констатуючий, формуючий/; моделювання процесу виховання гуманістично орієнтованої особистості з урахуванням особливостей підліткового віку.

Наукова новизна дисертації:

- вперше узагальнюється і теоретично осмислюється досвід гуманістичного виховання підлітків у контексті соціально-кудьтурної діяльності;

- конкретизується сутність поняття "гуманістично спрямованої

особистості з точки зору застосування цієї дефініції для підліткового віку;

– на основі соціально-педагогічного дослідження, проведеного під керівництвом автора, виявлено сучасний стан гуманістичного виховання підлітків в умовах діяльності позашкільних установ;

– розкрито методику включення підлітків у культурно-дозвіллєву діяльність з формування гуманістично спрямованої особистості;

– обґрунтовано педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності;

– визначено критерії діагностики гуманістично спрямованої особистості підлітка.

Теоретична значущість дослідження: обґрунтовано зміст, форми і методи системи експериментальних заходів з гуманістичного виховання підлітків у контексті культурно-дозвіллєвої діяльності, визначено критерії ефективності цієї роботи, розроблено діагностику виявлення гуманістично спрямованої особистості.

Практична значущість дослідження. Результати і висновки, що були одержані в ході дисертаційного дослідження, можуть бути використані у подальшій розробці проблем гуманістичного виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка. Автором створено програму виховання гуманістично спрямованої особистості підлітків, яка запроваджена у клубі "Январец" заводу КЕВРЗ, у клубі "Прометей", що працює на базі Української національної гімназії Ватутинського район. м.Києва, у підлітковому клубі "Пошук" м.Конотопа.

Теоретичні висновки та узагальнення даного дисертаційного дослідження розглядаються нами як шляхи до реалізації педагогіч-

ної технології з організації гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в процесі читання відповідних тем курсів з педагогіки, з менеджменту культурно-дозвіллєвої діяльності в інститутах культури, інституті підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури і мистецтв України.

Вірогідність і вмотивованість наукових пошуків, висновків та рекомендацій забезпечувались результатами якісної та кількісної обробки одержаних даних, використанням методів дослідження, адекватних поставленим завданням.

Апробація дослідження та його висновків здійснювалась у процесі експериментальної роботи з гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності, на науково-практичних конференціях у містах Києві, Миколаєві, Львові, Конотопі, шляхом звітів на кафедрі менеджменту культурно-дозвіллєвої діяльності Київського державного інституту культури, через публікацію наукових робіт, які відбивають основні теоретичні і практичні положення дисертації.

На захист виносяться такі положення:

1. Гуманістичне виховання дітей в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності сприяє загальному особистісному розвитку підлітка, ознаками якого є мотиви, інтереси, пізнавальна активність школярів, їх ціннісні орієнтації, самооцінка, самоствердження.

2. Цілеспрямована організація емоційно-чуттєвих контактів підлітків з навколишнім світом, з творами мистецтва, художньою народною творчістю, національними традиціями, обрядами надає можливість виховати емоційну чуйність, позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей, усвідомлення морально-етичних понять.

3. Ефект гуманістичної вихованості підлітків має своєю внутрішньою умовою власну діяльність самого виховання щодо прийняття моральних норм поведінки, відповідальності перед собою за здійснені вчинки й перетворення їх на відповідні духовні властивості і якості.

Структура дисертації підпорядкована логіці дослідження, предмету, його меті та завданням і складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури /265/ та додатків/6/.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми дослідження, визначається ступінь її розробленості, окреслюється наукова мета і завдання дисертаційної роботи, розкриваються її методологічні основи. Визначено основні концептуальні положення, що виносяться на захист, представлено наукову новизну, теоретичну і практичну значимість дослідження.

Розділ І. "ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У СФЕРІ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА"

У першому параграфі "Теоретико-методологічні підходи до гуманістичного виховання підлітків" проаналізовано філософські, педагогічні, психологічні і соціологічні погляди видатних вчених на сутність гуманістичного виховання, представлені основні теоретичні принципи й положення, на яких грунтується дослідження проблеми.

Гуманістичні традиції притаманні освіті й вихованню в Україні з найдавніших часів. Поряд з офіційним поглядом на виховання як спрямований вплив на особистість велику популярність одержали

концепції "розумного виховання", громадянського і народного виховання /Г.Сковорода, М.Драгоманов, К.Ушинський, М.Костомаров, Т.Шевченко, І.Франко/. Уявлення про виховання пов"язувалося з ідеями служіння Вітчизні і особистісної свободи вихованців, поваги до гідності і честі людини.

На початку XX століття в Україні одержали широкий розвиток ідеї вільного виховання, зверталась значна увага на розвиток душі дитини як на основне виховне завдання шкільного життя.

Масова радянська школа взяла на озброєння ідеї "навчання у вихованні", "виховної сили колективу", які грунтувались на об"єктивному підході до дитини і педагогічного впливу на неї. Дещо відрізнявся від загальноприйнятої концепції виховання дитини на той час особистісний підхід В.О.Сухомлинського. Продовжуючи традиції вітчизняного духовно-морального виховання, видатний український педагог розумів його як працю душі дитини, спрямовану на осягнення й засвоєння загальнолюдських цінностей.

В умовах сьогодення актуалізується питання щодо переорієнтації цінностей у вихованні, розвитку індивідуальності й самобутності дитини в контексті життєвих проблем, важливості здійснення гуманістично спрямованого процесу.

Для виявлення сутності гуманістичного виховання важливим є підхід до дитини в єдності трьох вимірів - як істоти природньої, соціальної і культурної. Підкреслимо важливість саме культурного виміру, який у радянській педагогіці майже ігнорувався.

Філософи М.О.Бердяєв, П.Ф.Флоренський розглядали людину як вищу духовну цінність. Лише через осмислення культури і відтворення її людина знаходить свою сутність.

Основною метою сучасного виховання є формування "людини культури" /С.В.Бондаревська/, що з педагогічної точки зору перед-

бачає високий рівень самосвідомості, вміння довільно приймати моральні рішення, реалізувати закладену інтенцію через нарощування потенціалів людського способу існування /В.А.Роменець, О.В.Киричук/.

Сучасні вчені особливу увагу акцентують на виключенні з виховної системи будь-яких методів і форм утискування дитини і в той же час всебічному заохоченні, починаючи з самого раннього віку, введенні школярів у ситуації, які потребують вияву гуманності у навчальній та художньо-естетичній діяльності, спонуканні діяти безкорисливо, чуйно, доброзичливо

Ми виходимо з того, що процес гуманістичного виховання повинен спиратися на такі основні принципи, як культуровідповідність, природовідповідність та особистісний підхід. Стосовно нашої проблеми, а саме, гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності, принцип культуровідповідності означає, що зміст всієї роботи повинен бути спрямований на розкриття загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних цінностей, а ставлення до дитини будуватися, виходячи з визнання її як цілісної, вільної особистості, здатної в процесі свого розвитку до самостійного добору цінностей, самовизнання у світі культури й творчої самореалізації.

Ми визначаємо, що основним напрямком діяльності позашкільних закладів є педагогічна допомога у культурному саморозвитку дітей і молоді.

У другому параграфі "Особистісне становлення підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності" розкриваються специфічні можливості дозвіллєвої діяльності у формуванні гуманістично спрямованої особистості підлітка. Береться до уваги той факт, що ця робота здійснюється у двох напрямках: загального виховання та

переорієнтації так званих "важких" підлітків. Стрижнем цієї діяльності став підхід до підлітка як активного суб"єкта організації свого дозвілля.

Принциповим моментом у виборі стратегії експериментальної роботи було врахування вікових та психологічних особливостей підлітків. Методика роботи з ними передбачала перш за все реальне бачення перспективи розвитку дитини, розгляду виховання особистості як цілісного процесу /Л.С.Виготський, В.В.Давидов, О.М.Леонтьєв, Д.Й.Фельдштейн/.

Значущості у роботі набула теорія провідної діяльності, що розроблена Д.Б.Ельконіним. За цією теорією визначено такі три види діяльності, як гра, навчання й просоціальна діяльність, які найбільше відповідають психічному розвитку дитини. Як провідну діяльність, що властива підлітковому віку, визначено спілкування. В аспекті формування гуманістичних якостей значення набуває здійснення спілкування на засадах морально-етичних норм, що безпосередньо впливають на поведінку особистості.

Визначено три рівні зростання соціальної активності підлітка: прагнення до самостійності через вирішення ситуативних завдань /I0-II років/; усвідомлення вихованцем своєї дорослості, прав у сім"ї /I2-I3 років/; готовність до функціонування у дорослому житті /I4 років/.

Суттєвою особливістю особистісного розвитку підлітка, як свідчать психолого-педагогічні дослідження, є зміна самооцінки, моральних і етичних ідеалів й інтересів /Л.І.Божович, Д.Й.Фельдштейн, Г.С.Костюк/. Залучення до різних видів культурно-дозвіллєвої діяльності розширює діапазон виховних впливів на підлітка, передбачає створення ситуацій, за яких у особистості формуються правильні судження-оцінки і самооцінка, вчинки і поведінка.

У третьому параграфі "Сучасний стан гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності" дається аналіз позитивного досвіду роботи з підлітками, накопичений позашкільними закладами України.

Зосереджується увага на виникненні нових соціально-культурних закладів у Одеській, Чернігівській, Запорізькій, Харківській, Київській, Луганській, Рівненській областях, роботу яких спрямовано на творчий розвиток підлітків. Педагогічно доцільними визнані такі аспекти діяльності цих закладів: запровадження перспективних напрямків роботи з підлітками /фольклорні дитячі свята і фестивалі, літературне краєзнавство, любительські об"єднання, клуби за інтересами, благодійна, трудова, природоохоронна, дослідницька робота тощо/, використання цікавих ситуацій, прийомів образності, яскравості, створення емоційного комфорту, спрямування на здійснення справ, різних доручень, які розширюють сферу гуманної діяльності особистості.

У параграфі розкрито і негативні тенденції, що склалися у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності, зокрема заорганізованість роботи, усунення від нагальних проблем функціонування "юнацької субкультури", нерозробленість виховних технологій у роботі з підлітками, відсутність свідомого спрямовуючого впливу на формування гуманістичних орієнтацій підлітків. Не можна не погодитися з думкою дослідників О.В.Сасихова, Н.М.Тараєвк, Н.А.Кутової про підвищення впливовості мистецької діяльності в тому разі, коли вона має особистісну значущість для підлітка й віддзеркалює сферу його потреб і уподобань. Опитування підлітків У-УШ класів /465 учнів/ м.Києва, Конотопа, Вінницької та Миколаївської областей, що проводилось за анкетою "Твоє дозвілля", розробленою автором, дало такі результати. Виявлено нестійкий, відносно невисокий

інтерес до читання у значної кількості підлітків /32%/. В той же час зафіксовано захоплення творчістю, особливо музичною, що становить 84%. Технікою цікавляться 68% респондентів. Встановлено, що змістовний прояв цих захоплень є досить однобічним. Так, потяг до музики в більшості випадків обмежується прагненням слухати сучасні авангардні ансамблі, кліпи, навіть не цікавлячись і не розуміючи їх змісту. Серйозна музика - симфонічна, оперне мистецтво - залишаються поза увагою підлітків. Кількість позитивних відповідей щодо народної пісні як одного з основних музичних жанрів становила 25% опитаних. Хореографія зайняла перше місце серед занять на дозвіллі, які приваблюють дітей. І це ми пояснюємо особливостями підліткового віку, прагненням дитини до руху, загостреним відчуттям ритму.

Щодо перегляду телепередач, то 43% учнів у свій вільний час віддають перевагу йому. Як найбільш цікаві названі передачі переважно розважального характеру - "Поле чудес", ток-шоу "Вибрики", "Вгадай мелодію". Цю ж групу підлітків на дозвіллі приваблює перегляд відеофільмів, причому таких, що занадто "дорослі" і не відповідають їх віку.

Організація підліткових клубів, здійснення ними цілеспрямованого виховного процесу розглядається нами як один з можливих напрямків соціально-педагогічної роботи з школярами щодо допомоги в культурному самовизначенні, формуванні досвіду радісних переживань від спілкування з мистецтвом, природою, навколишнім життям, якостей і рис характеру гуманної людини. Акцентується увага на розв"язанні таких питань: залучення підлітків до моральних цінностей, творчої самодіяльності, посилення морально-етичної дії народної творчості, традицій і обрядів, професійний підхід до вихователів, врахування досягнень зарубіжного досвіду.

Розділ 2. "ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ".

У першому параграфі "Обґрунтування дослідно-експериментальної роботи з організації гуманістичного виховання підлітків в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності" розкрито тактику побудови експериментальної роботи. Як показник результативності організованого процесу гуманізації виховання визначено гуманістичну спрямованість особистості підлітка /далі - ГСОП/. Спрямованість як характеристику особистості, що в підлітковому віці вступає у складний період свого становлення, ми розуміємо як сукупність устачених мотивів, орієнтацій, інтересів, нахилів, ідеалів, уподобань, ставлення до навколишнього світу.

Визначаючи спрямованість особистості як систему ставлень особистості до дійсності, ми виділяємо такі її складові: ставлення до інших людей, до світу; ставлення до праці; ставлення до самого себе /М.М.Ободов/.

Формування такого ставлення до зовнішніх та внутрішніх факторів особистості підлітка, встановлення їх взаємозв"язку та взаємовпливу і є змістом нашого експериментального педагогічного дослідження. При цьому брались до уваги структурні елементи вільного часу за рівнем їх значення для формування системи гуманістичних ціннісних орієнтацій. Серед них визначено, зокрема, такі: час творчої та громадської активності; час комунікативної діяльності; отримання інформації; час культурно-естетичної діяльності; час пасивного відпочинку для себе; самоосвіта; активне спілкування; благодійна діяльність; допомога рідним, друзям /В.І.Дзюба/.

У структурі гуманістичної спрямованості особистості підлітка визначено як основні три компоненти: світоглядний, морально-етичний, художньо-естетичний. Відповідно до цих компонентів виділено

чотири рівні оформованості різних ознак ГСОП:

- 0 /нульовий рівень/ - пасивний, передбачає майже відсутність інтересів та мотивів гуманістичної орієнтації;

- I /перший рівень/ - мотиваційний, тут є наявність установки на духовний та культурний розвиток;

- II /другий рівень/ - когнітивний, на якому відбувається засвоєння світоглядних і моральних цінностей, що впливають на світосприймання і життєву позицію особистості;

- III /третій рівень/ - активно-операційний, який обумовлює творчу самореалізацію особистості, усвідомлення активності власного "Я" у діяльності, сповненій гуманістичного змісту у здійсненні вчинка.

У побудові виховного процесу за експериментальною програмою в процесі залучення до активної дозвіллєвої діяльності /АДД/ умовно було визначено п"ять ступенів соціально-психологічного розвитку особистості: формування готовності до участі в АДД; включення в активну пошукову роботу з виробленням дослідницьких навичок; розширення емоційної сфери, поглиблення чуттєвих переживань і контактів на рівні відкриття нового; застосування нових напрямків і підходів у вирішенні творчих завдань і відповідно до цього очікування змін у мисленні, прагненнях, поведінці; засвоєння гуманістичних принципів, етичних норм, духовно-моральних цінностей, гуманістичного ставлення до людей, до життя і світу та відповідно до цього бачення власного способу життя.

Відповідно до розробленого діагностичного інструментарію було визначено ставлення і інтерес підлітків до гуманістично спрямованих видів діяльності, встановлено існування статистично значимого зв"язку між уподобаннями дівчат і хлопців у підлітковому віці щодо проведення вільного часу /коефіцієнт ранкової кореляції

Кендалла, зроблено обчислювання індексу задоволеності проведенням вільного часу /методика В.О.Ядова, Н.В.Кузьміної/.

За даними анкетування та міні-характеристик, які дали працівники позашкільних закладів, були зафіксовані різні за характером переддиспозицій групи, у відповідності з цим встановлені типові групи підлітків.

Діагностична методика дозволила визначити не тільки актуальний рівень розвитку особистісних якостей підлітка, але й встановити основні напрямки виховного впливу на нього в експериментальній роботі.

У другому параграфі "Експеримент як основа для вироблення системи гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності" дисертантом перевірено методику організації гуманістично спрямованого виховання особистості підлітка в умовах здійснення формуючого педагогічного експерименту. Така робота передбачала визначення умов розвитку певних ознак гуманістично спрямованої особистості підлітка, простеження впливу експериментальної програми на соціально-психологічну сферу виховання.

Результативним у експерименті стало використання виховних методів, які спрямовані на гуманістичне виховання й самовиховання підлітків. До таких можна віднести: методи стимулювання позитивної та гальмування негативної оцінки, включення в активну дозвіллєву діяльність, сугестивного впливу /оточення, вихователь-педагог, творча діяльність, твори літератури та мистецтва, фольклор та народні традиції/, оцінно-художнє спілкування, метод творчих завдань, інформаційний, самоспостереження, самооцінки і самоконтролю.

Значна частина дослідно-експериментальної роботи проводилася у підлітковому клубі "Пошук" м.Конотопа. Крім того, розроблена

методика апробовувалася в культурно-дозвіллєвій діяльності клубу сімейного дозвілля "Январец" заводу КЕВРЗ, клуб "Прометей", який функціонує в рамках позанавчальної роботи Батутинського району м.Києва, що підтвердило можливість її широкого використання у гуманістичному вихованні підлітків.

У експерименті виділено підліткові вікові групи /молодша, середня і старша/, які охоплювали учнів У-УШ класів, що дозволило на практиці здійснити індивідуально-диференційований підхід до виховання, а відтак знайти найбільш доцільні й результативні форми роботи з ними.

У структурі підліткового клубу "Пошук" діяли різні за напрямком підрозділи: літературно-музична вітальня; об"єднання шанувальників музики "Гармонія"; етнографічний гурток "Оранта", де в художньо-творчій та пошуковій діяльності вивчали народні традиції, звичаї, обряди, український народний фольклор; клуб "Господар" з секціями "Голубка" /для дівчаток/ та "Зроби сам" /для хлопчиків/, у яких діти засвоювали основи господарювання, шанування житла, вчились вишивати та набували елементарних навичок "домашнього майстра"; сімейний клуб "Відпочинок"; клуб веселих винахідників.

У процесі здійснення експериментальних заходів застосовувався принцип поєднання у творчій діяльності різновікових груп /у залежності від мети і виду діяльності/ й педагогіка співтворчості /Т.І.Левченко, Л.Г.Коваль, В.І.Чепелєв/. Це, зокрема, виявилося у функціонуванні сімейного клубу, ради самоврядування, клубу веселих винахідників тощо.

Ефективно використовувався метод емоційно-суггестивного впливу на рівні педагогічної дії: старші за віком учні співпрацювали з молодшими, більш талановиті - з менш здібними, активні-чинили вплив на пасивних. В результаті виявлено значні якісні зміни в

засвоєнні підлітками гуманітарних знань як на емоційно-чуттєвому, так і на свідомому рівнях.

Виховна робота здійснювалась в умовах створення ігрових ситуацій. За дидактичною спрямованістю проектувались ігрові ситуації різних типів, зокрема, творчі рольові ігри на розвиток уяви, гуманістичного мислення, на засвоєння вмінь та навичок спілкування, на активізацію емоційного стану й художнього сприйняття, на вироблення здатності співчувати іншій людині.

Конструювання ігрових ситуацій відбувалося поетапно:

- І етап - формування мети /типу/ проблеми;

- ІІ етап - розподіл ролей, входження в образ іншої людини, істота, предмета;

-ІІІ етап - визначення алгоритму поведінки й спілкування;

- ІУ етап - реалізація поставлених завдань у змісті ігрової рольової ситуації.

На етапах визначення ролей та алгоритму спілкування бралась до уваги залежність хлопця чи дівчини до певного типу поведінки - когнітивного /мисленнєвого/, афективного /емоційно-комунікативного/, прагматичного й перетворюючого. Головним при цьому було прагнення розвивати ті риси характеру, поведінки, які найменше представлені саме в цьому типі. В процесі дослідження проводилось постійне спостереження за тим, як саме змінюється характер підлітка під впливом педагогічної дії, здійснення того чи іншого вчинку.

Досвід експериментальної роботи засвідчив, що тільки за умови цілісного впливу всіх виховних факторів на особистість підлітка, використання різноманітних форм і методів організації культурно-дозвіллєвої діяльності підлітків можна очікувати значний ефект у формуванні гуманістично спрямованої особистості.

У третьому параграфі "Аналіз результатів експериментального дослідження" проведено діагностику спрямованості особистості за орієнтаційною анкетою. Було визначено такі переддиспозиції: егоїстична, соціально-орієнтована, гуманістично спрямована /В.Черних, Т.Колларік/.

Егоїстична переддиспозиція /ЕП/ передбачала, що підліток понад усе ставить своє "Я", у нього чітко простежується бажання стверднти себе, поставити вище за всіх.

Соціально орієнтована переддиспозиція /СП/ свідчила про прагнення підлітка зайняти певне місце у товаристві, набути авторитет серед однолітків, вчителів та батьків.

Гуманістично спрямована переддиспозиція /ГП/ була характеристикою таких рис підлітка, як доброзичливість, приязне ставлення до людей, турбота про інших, намагання протистояти несправедливості, хоробрості, злу, співпереживання та ін.

Орієнтаційна анкета містила 25 запитань з трьома фіксованими відповідями /своєрідний програмований тест/. Якісні зміни довідкового компоненту після здійснення експерименту знайшли своє відображення у зменшенні егоїстичної переддиспозиції і значного зростання гуманістичної спрямованості. Динаміку зміни спрямованості підлітків наприкінці експерименту можна відобразити так: у молодшій групі показник ЕП становив 16 проти 24 на початку експерименту, відповідно ГП - 25 проти 15; у середній групі ЕП дорівнювала 17 проти 25 на початку експерименту, а ГП - 26 у порівнянні з 18; щодо старших підлітків, то тут значення ЕП визначено як 21 проти 26 на першій стадії експерименту, а ГП - 24 у порівнянні з 14 на початку роботи.

Соціально орієнтована переддиспозиція /СП/ теж зазнала якісних змін. У молодшій і середній підліткових групах вона дещо

збільшилась, хоч і незначною мірою. У процесі проведення трьох зрізів під час експерименту були одержані такі дані: у молодшій групі 22-22-23; у середній 19-20-22. Дещо знизився показник СП у старшій групі, що знайшло відбиття у цифрах 19-20-14.

Бесіди, інтерв"ю з старшими підлітками, їх батьками дали можливість усвідомити одержані відповіді. Встановлено, що в період "перехідного" стану українського суспільства старші підлітки особливо гостро відчувають його кризовий стан, систему нових соціальних конфліктів. У них зафіксовано тенденцію відокремлення себе від важких проблем сьогодення. Їм бракує відчуття соціальної захищеності. Окремі підлітки вказали на існування психологічної напруги і дискомфорту.

У контрольній групі показники майже не зазнали змін. Порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп свідчить про ефективність впровадженої системи виховання.

У експерименті використовувалась також методика під назвою "Три бажання" для вивчення динаміки ставлення до понять, що в нашому дослідженні обрані ознаками трьох компонентів гуманістичної спрямованості /світоглядної, морально-етичної, художньо-естетичної/ і сформованого інтересу до різних видів активної позавілевої діяльності. За цією методикою виявлено якісні зрушення в гуманістичній спрямованості особистості підлітка. Зокрема, збільшилася кількість дітей, яких відповідно до обчислювання ми віднесли до вищого, перетворюючого типу. Так, у молодших підлітків за позицією "перетворюючий тип" спостерігаються такі зрушення: до цього типу до експерименту належало 12% школярів, після його проведення - 26%. У середній групі підлітків початкова цифра становила 19% і збільшилася до 35%. Щодо старших підлітків, то тут після експерименту зафіксовано 57% тих, яких ми віднесли до перетворюю-

чого типу, у порівнянні з 22% до експерименту.

Змінилося й ставлення підлітків до таких гуманістичних цінностей, як "батьківщина", "народ", "добро", "людяність", "милосердя", "природа", "мистецтво", "культура", "художня творчість", "освіта" /використовувалась методика опитувального зрізу за різними компонентами ГСОП/. Простежується тенденція переходу підлітків з низького рівня особистісного розвитку на високий /з 25% до 68% після експерименту/.

Вірогідність відповідей підлітків співставлялася з даними, що були одержані в процесі впровадження спеціальної "картки спостереження" і психолого-педагогічних характеристик, які складалися на підлітків викладачами і організаторами позашкільної роботи.

Дослідженням встановлено ефективність певних видів активної позавіллєвої діяльності у вихованні підлітків молодшої, середньої та старшої груп. Так, у молодшій віковій групі найбільша активність зафіксована в таких видах діяльності, як "Рада самоврядування", "Акти милосердя", сімейний клуб "Відпочинок". У середній віковій групі популярністю користувалися заходи "Клуб веселих і винахідливих", семінар "Мої права", фольклорні свята, музичні вікторини. У старшій групі переважний інтерес виявлено до "Клубу веселих і винахідливих", "Ради самоврядування", "Літературно-музичних вечорів", гуртка "Господар."

Дослідження довело ефективність таких видів культурно-дозвіллєвої діяльності для гуманістично спрямованого процесу виховання підлітків, як організація літературних та літературно-музичних вечорів, ігрових форм /вечори-конкурси, вікторини/, зустрічі з цікавими людьми, диспути, дискусії, семінари, фольклорні свята, клуби любителів поезії та шанувальників музики, які були впроваджені за принципом взаємодоповнення і взаємодії, гуманіто-

тично та організаційно спрямованих заходів /акти милосердя, рада самоврядування/.

Результати експериментальної роботи підтвердили гіпотезу дослідження і довели ефективність розробленої дисертантом програми з гуманістичного виховання підлітків.

У висновках узагальнюються основні підсумки дослідження, формулюються рекомендації, пропонуються подальші напрямки у вивченні цієї проблеми.

Дослідження виявило педагогічні умови ефективності організації процесу гуманістичного виховання підлітків у культурно-дозвіллєвій діяльності:

- визнання пріоритету національної культури і народної художньої творчості України у змісті програми виховання;

- урахування інтересів і мотивів поведінки підлітків у процесі залучення їх до культурно-дозвіллєвої діяльності;

- опора на принципи гуманістичної педагогіки, що орієнтовані на усвідомлення цінності людини та її місця у природі, педагогіку співпраці, етнопедагогіку;

- орієнтація на саморозвиток та самосвідомість підлітка, що реалізуються в процесі самоврядування та самоорганізації культурно-дозвіллєвої діяльності;

- залучення до різних видів культурно-дозвіллєвої діяльності /художньо-творчої, пізнавальної та пошукової/;

- використання в організації процесу гуманістичного виховання методів і прийомів активізації культурно-дозвіллєвої діяльності. Серед них найбільш ефективними виявились такі:

- застосування у діяльності різновікових груп дітей у певних видах культурно-дозвіллєвої діяльності;

- використання виховної, синтетичної дії різних видів мис-

тецтв, зокрема літератури і музики, співу й танцю, постановки овят та музично-ігрових дійств, елементів театралізації;

- створення ігрових ситуацій /рольові ігри на розвиток емоційної сфери, художнього сприйняття, уяви, естетичних якостей/;

- орієнтація на творчий розвиток підлітка /постановка складних, нетрадиційних питань, залучення до самонавчання, самостійного пошуку, до відкриття нового, до розвитку здібностей, нахилів, інтересів;

- методи інтроспекції та рефлексії;

- поетапний підхід до побудови та самопрограмування творчих завдань;

- метод бесіди /бесіди-вікторини, бесіди-концерту, бесіди-дискусії тощо/;

- метод сугестивного впливу /групи, творів мистецтва, співпраці учасників і педагогів, творчої взаємодії учасників і творів мистецтва, учасників і продуктів народної творчості/;

- метод конструювання активної культурно-дозвіллєвої діяльності, актуалізації ініціативи та творчого пошуку;

- акцентування уваги до актів добра, милосердя, інших гуманістичних цінностей у вчинках героїв літературних та музичних творів, рольових персонажів у ігрових завданнях, у народних традиціях і обрядах;

- використання художньо-естетичних контрастів, чуттєво-логічного аналізу;

- поєднання методів заохочення та доброзичливого ставлення з чіткою постановкою й усвідомленням творчих завдань.

Складність і багатоаспектність проблеми, яку ми досліджували, не вичерпується даною роботою. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на дослідження проблем, пов"язаних з діагности-

кою соціального середовища, отм"І, індивідуальних і особистісних якостей підлітка, механізмів взаємодії школи з закладами соціально культурної сфери у вирішенні завдань гуманітаризації й гуманізації освіти й виховання, підготовкою майбутніх спеціалістів до роботи з дітьми і молоддю у здійсненні культурної проосвіти, художньо-творчого виховання й організації інтелектуально-духовного дозвілля.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Деякі шляхи підвищення культури дозвілля підлітків // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.13. - К., 1994. - С.89-96.

2. Про шляхи музично-естетичного розвитку дітей // Культурно-проосвітницька діяльність в сучасних умовах: Матеріали наукової конференції 25-26 квітня 1994 р. - К., 1994. - С.144-146.

3. До проблеми виховання та перевиховання підлітків у сучасних умовах // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.15. - К., 1997. - С.148-155.

4. Залучення дітей та молоді до творчості в закладах культурно-дозвіллєвої сфери // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.15. - К., 1997. - С.146-147.

5. Теоретичні питання гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності // Сучасні проблеми дозвіллєвої діяльності. - К., 1997. - С.160-172.

Бездверна-Хомерікі Олена Андріївна. Педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвіллєвої діяльності.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності І3.00.05 - соціальна педагогіка. Київський державний інститут культури, м.Київ, 1997.

У дослідженні здійснено аналіз сучасних підходів до гуманістичного виховання, розкрито особливості становлення підлітка в умовах культурно-дозвіллєвої діяльності, розроблено програму виховання гуманістичної спрямованості особистості підлітка, простежуються особливості його ставлення до різних видів активної дозвіллєвої діяльності.

Ключові слова: Гуманістичне виховання, культурно-дозвіллєва діяльність, підліток.

Бездверная-Хомерики Елена Андреевна. Педагогические условия гуманистического воспитания подростков в сфере культурно-досуговой деятельности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности І3.00.05 - социальная педагогика. Киевский государственный институт культуры, г.Киев, 1997.

В исследовании осуществлен анализ современных подходов к гуманистическому воспитанию, раскрыты особенности становления подростка в условиях культурно-досуговой деятельности, разработана программа воспитания гуманистической направленности личности подростка, прослеживаются особенности его отношения к разным видам активной досуговой деятельности.

Ключевые слова: Гуманистическое воспитание, культурно-досуговая деятельность, подросток.

Yelena A. Bezdvernaya-Khomericki. Pedagogical conditions for teen-agers' humanitarian education within the sphere of culture and leisure activity.

Dissertation on competing a scientific degree of a candidate of sciences on speciality 13.00.05 - Social Pedagogic. Kiev State Institute of Culture, 1997.

The analysis of modern approaches to the humanitarian education has been made in the research, there were exposed the peculiarities of a teen-ager's formation in the conditions of culture and leisure activity, the programme of forming the humanistic trend of a teen-ager's personality has been worked out, the peculiarities of his attitude towards the varieties of active leisure activity have been traced back.

Key words: humanitarian education, culture and leisure activity, teen-ager.

Друк. ІПК ПК. Зам. *161.* Тир. *100.*